

ADRIAN KĘDZIERSKI* – KRAKÓW

**„DZIWNĄ OPIEKĄ OTOCZYŁ
PAN BÓG KOŚCIOŁY I KAPŁANÓW”.
STRATY MATERIALNE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO
NA TERENIE DEKANATU OŚWIĘCIMSKIEGO W CZASIE
II WOJNY ŚWIATOWEJ**

**‘THE LORD GOD HAS TAKEN STRANGE CARE
OF CHURCHES AND PRIESTS.’ MATERIAL LOSSES
OF THE CATHOLIC CHURCH
ON THE TERRITORY OF THE OŚWIĘCIM
DEANERY DURING WORLD WAR II**

Abstract

The article addresses the issue of losses suffered by the Catholic Church in the Oświęcim deanery during World War II. This issue has not yet been discussed in detail in the historical literature. The losses were caused by warfare, the looting policies of the German occupiers, the brutal Soviet liberation and the behaviour of demoralized parishioners.

Keywords: Catholic Church; Auschwitz; World War II

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Artykuł dotyczy zagadnienia strat, który w czasie II wojny światowej poniósł Kościół katolicki w dekanacie oświęcimskim. Kwestia ta nie była dotychczas szczegółowo omawiana w literaturze historycznej. Straty spowodowane były zarówno działaniami wojennymi, grabieżczą polityką niemieckich okupantów,

* Adrian Kędzierski – mgr historii, Szkoła Doktorska, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

e-mail: kedzierski.a.m@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1192-7202>

brutalnym sowieckim wyzwoleniem, jak i zachowaniem zdemoralizowanych parafian.

Słowa kluczowe: Kościół katolicki; Oświęcim; II wojna światowa

Wstęp

Nie ulega wątpliwości, że kościoły i kaplice stanowiły centralne miejsce polskich wiosek i miasteczek. To w nich koncentrowało się życie religijne lokalnych wspólnot parafialnych. Wybuch II wojny światowej sprawił, że duża część tych obiektów stała się widocznym symbolem zbrojnych walk oraz celowej polityki władz okupacyjnych wymierzonej w Kościół rzymskokatolicki.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest omówienie oraz przedstawienie rozmiaru strat materialnych poniesionych przez Kościół rzymskokatolicki na obszarze dekanatu oświęcimskiego w czasie II wojny światowej, z pominięciem szczegółowego zagłębiania się w obszerną problematykę działań wojennych i ich skutków na wspomnianym obszarze. Badane zagadnienie, jak dotąd, nie doczekało się pełnego omówienia w literaturze historycznej oraz lokalnych monografiach¹.

Podstawę źródłową niniejszych rozważań stanowią materiały przechowywane w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. W pierwszej kolejności są to sprawozdania dotyczące strat wojennych z lat 1939-1945 poniesionych przez parafie archidiecezji krakowskiej² oraz odpowiedzi na polecenie konferencji dziekańskiej z dnia 15 września 1967 roku w sprawie szkód spowodowanych okupacją niemiecką³. Interesującym materiałem są także akta okupacyjne⁴, jak również akta kongregacji dziekańskich⁵, w których znajdują się bieżące informacje z lat 1940-1945. W poniższym artykule wykorzystano także materiały dotyczące rekwizycji dzwonów przez władze niemieckie, jednak to zagadnienie zostanie szczegółowo opisane w osobnym opracowaniu⁶. Informacje o zniszczeniach znajdują się również w korespondencji z tego okresu wymienianej pomiędzy duchownymi a krakowską

¹ Zob. J.J. Dreścik, *Dzwony utracone. Wykonawcy i warsztaty*, „Cenne, Bezczne, Utracone”, 4 (1999) s. 4-6; *Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939-1945 w granicach Polski po 1945*, t. I, *Województwo krakowskie i rzeszowskie*, oprac. J. Gołos, A. Kasprzak-Miler, Poznań 2000; M. Trąba, *Kościół katolicki i życie religijne miasta w XIX i XX wieku*, w: *Oświęcim – miasto pogranicza*, t. 2, pod red. B. Czwojdrak, K. Miroszewskiego, P. Węckowskiego, Warszawa 2018; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983.

² Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMKr), *Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r.*

³ AKMKr, *Straty wojenne 1939-1945 (parafie Archidiec. Krakowskiej)*, *Odpowiedzi na polecenie Konferencji dziekańskiej z dnia 15 września 1967 r. w sprawie szkód spowodowanych okupacją niemiecką*.

⁴ AKMKr, *Ok II A. B.*

⁵ AKMKr, *Kongregacje dekanalne 1942-1945*.

⁶ AKMKr, *Rekwizycja dzwonów na cele wojenne. Korespondencja z okupantem (1941)*.

kurią, znajdujące się w Bibliotece i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej⁷. Niestety wykazane wyżej jednostki archiwalne nie są kompletne, a zatem na ich podstawie nie można w pełni przedstawić badanego zagadnienia⁸.

W zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach, Oddział w Bielsku-Białej przechowywane są kwestionariusze dotyczące rejestracji szkód wojennych, w których znajdziemy szczegółowe dane o stratach poniesionych przez mieszkańców poszczególnych miejscowości⁹. Ankiety wypełniane były również przez lokalne duchowieństwo. Zgłoszenia dokonywano zgodnie z instrukcją opracowaną przez Biuro Odszkodowań Wojennych na specjalnie opracowanym kwestionariuszu dotyczącym rejestracji szkód wojennych dla miast i wsi. Rozróżniano trzy rodzaje szkód: niematerialne (osobowe), materialne (rzeczowe) oraz inne. Tu również wspomniane źródła nie są kompletne. Zauważono brak formularzy z parafii: Brzeszcze, Bulowice, Polanka Wielka (Zgromadzenie Sióstr Karmelitanek Dzieciątka Jezus) czy Witkowice. Należy zaznaczyć, że wartość pozostałych kwestionariuszy mocno się od siebie różni, ponieważ formularze nie były wypełniane w jednakowy sposób. Księża zazwyczaj informowali o stratach, które ponieśli osobiście. Powszechnym zjawiskiem było łączenie strat duchownych ze stratami w dobrach parafialnych.

⁷ Archiwum i Biblioteka Diecezji Bielsko-Żywieckiej (dalej: BADBŻ), APA 71 i APA 147.

⁸ Brak ankiet z 1945 i 1946 roku z parafii: Brzeszcze, Grojec, Kęty, Polanka Wielka, Poręba Wielka. W 1967 roku z dekanatu oświęcimskiego wysłano zbiorczy wykaz z 17 jednostek (w tym 3 parafie zdecydowały się na dosłanie osobnych pism, tj. Brzeszcze, Grojec, Jawiszowice). Wspomniany dokument zawierał jedynie informacje o zabranych dzwonach, chorągwiach oraz zniszczonych figurach i kaplicach.

⁹ Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Bielsku Białej (dalej: APBB), Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Osiek /294-498/, sygn. 13/467/582, k. 1853-1855; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Bielany w gminie Kęty /2-228/, sygn. 13/467/571, k. 41-48; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Dankowice w gminie Bestwina /1-208/, sygn. 13/467/538, k. 859-862; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Grojec w gminie Osiek /1-69/, sygn. 13/467/580, k. 140-143; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Polanka Wielka w gminie Osiek /1-370/, sygn. 13/467/583, k. 857-864; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Bulowice w gminie Kęty /1-434/, sygn. 13/467/572, k. 449-452; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Jawiszowice w gminie Brzeszcze /1-664/, sygn. 13/467/557, k. 396-407; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim /241-495/, sygn. 13/467/584, k. 1011-1013, 1233-1239, 1671-1675; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1-100/, sygn. 13/467/568, k. 70-73, 82-88, 131-136, 214-218, 1118-1131; Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Czaniec w gminie Porąbka, sygn. 13/899/271, k. 37-40; Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Kobiernice w gminie Porąbka, sygn. 13/899/272, k. 77-80; Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Międzybrodzie Bialskie w gminie Porąbka, sygn. 13/899/278, k. 17-20; Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Porąbka w gminie Porąbka, sygn. 13/899/281, k. 373-376.

W pojedynczych przypadkach dodawano aneksy, w których wymieniano szkody poniesione przez parafię. Najbardziej szczegółowe wyliczenia pozostawiły zgromadzenia zakonne.

Należy wspomnieć, że cenne dokumenty oraz zdjęcia znajdują się w archiwach poszczególnych parafii¹⁰ oraz w zbiorach historyków i badaczy lokalnych¹¹.

Sytuacja dekanatu przed II wojną światową

Tuż przed wybuchem II wojny światowej, leżący w granicach diecezji, a od 1925 roku w archidiecezji krakowskiej, dekanat oświęcimski liczył 13 parafii i 3 filie (tab. 1).

Na terenie dekanatu znajdowały się dwa klasztory i domy zakonne męskie, tj. Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu oraz Zgromadzenie Braci Albertynów w Bulowicach. Istotną rolę odgrywały również cztery zakony żeńskie: Zgromadzenie Córek Matki Bożej Bolesnej (serafitki) w Oświęcimiu, Zgromadzenie Sióstr Karmelitanek Dzieciątka Jezus w Polance Wielkiej, Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Najświętszego Sakramentu oraz Zgromadzenie Sióstr Zmarłychwstania Pańskiego w Kętach. Siedzibą dekanatu był Oświęcim¹² (mapa 1).

Stosunki społeczne panujące wówczas w Oświęcimiu i jego okolicach doskonale obrazują słowa Jana Knycza¹³, który w jednej z relacji powiedział: „Żyło się tu zupełnie normalnie, z głodu nikt nie umierał, ale dobrobytu też nie było”¹⁴. Na wspomnianą normalność miały znaczący wpływ relacje społeczne, religijne, a także kulturowe. Specyfika międzywojennego dekanatu kształtowała się przede wszystkim w relacjach pomiędzy chrześcijańskimi i żydowskimi mieszkańcami¹⁵. Ówczesny proboszcz, a zarazem dziekan, ks. Jan Skarbek starał się relacje ze społecznością żydowską budować na wzajemnym szacunku i współpracy¹⁶.

¹⁰ Archiwum parafii: Poręba Wielka, Bielany, Wniebowzięcia NMP w Oświęcimiu oraz Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Oświęcimiu.

¹¹ W trakcie pisania niniejszej pracy mogłem liczyć na rzeczową i kompetentną pomoc Marcina Dziubka, Mirosława Ganobisa, Łukasza Szymańskiego, Tadeusza Firczyka oraz Barbary Daczyńskiej, za co serdecznie dziękuję.

¹² W czasie okupacji abp Adam Sapieha nie powołał do życia nowych ośrodków duszpasterskich.

¹³ Jan Knych (1927-2010) – polski działacz państwowy i samorządowy, ekonomista, w latach 1981-1990 przewodniczący Prezydium WRN w Bielsku-Białej, były przewodniczący Rady Miejskiej Oświęcimia (*Jan Knych. Biografia*, <https://auschwitzmemento.pl/relacje/jan-knych/>, dostęp: 26.08.2023).

¹⁴ M. Dziubek, *Niezlomni z oddziału „Sosienki”*. Armia Krajowa wokół KL Auschwitz, Kraków 2016, s. 17.

¹⁵ Zdaniem A. Szynclera w latach 30. zdarzały się pojedyncze ekscesy we wzajemnych relacjach, jednak wyraźnie widoczne były również inicjatywy wskazujące na dobrą współpracę, zob. A. Szyncler, *Oszpicin. Oświęcimscy Żydzi na przestrzeni wieków*, w: *Oświęcim – miasto pogranicza*, t. 2, pod red. B. Czwojdrak, K. Miroszewskiego, P. Węcowskiego, Warszawa 2018, s. 330-331. Podobne opinie wyrażali sami mieszkańcy, zob. *Oświęcim w pierwszym dniu wojny. Spotkanie pokoleń*, red. L. Schuster, Oświęcim 1999, s. 23-25.

¹⁶ Choć zdaniem ks. Tomasza Chrzana: „Nadużyciem byłoby nazwanie stosunków ks. J. Skarbka ze społecznością żydowską w Oświęcimiu przyjacielskimi. Proboszcz – gorliwy duchowny katolicki dwudziestolecia międzywojennego, zapewne wołałby duszpasterzować w środowisku skon-

Tabela 1. Parafie i ekspozytury dekanatu oświęcimskiego w roku 1939

L.p.	Parafia	Patrocinium kościoła	Data erygowania	Miejscowości	Liczba parafian	Proboszcz/administrator
1	Bielany	św. Maciej, apostoł	przed 1598	Bielany, Łęki, Kańczuga	2582	ks. Ludwik Olech
2	Brzeszcze	św. Urban, papież	1904	Brzeszcze, Bór, Przecieszyn	5001	ks. Zygmunt Boratyński
3	Bulowice	św. Wojciech, biskup i męczennik	1817	Bulowice	3150	ks. Jan Piłala
4	Czaniec	św. Bartłomiej, apostoł	XVII wiek	Czaniec	3920	ks. Jan Bednarczyk
5	Grojec	św. Wawrzyniec, męczennik	przed 1326	Grojec, Łazy, Zaborze	1830	ks. Andrzej Szponder
6	Jawiszowice	św. Marcin	przed 1326	Jawiszowice	2475	ks. Władysław Tęcza
7	Kęty	św. Małgorzata i Katarzyna	XIII wiek	Kęty, Nowa Wieś, Kańczuga	8506	ks. Adolf Włodek
8	Kobiernice	św. Urban, papież	1923	Kobiernice	1800	ks. Mieczysław Kozicki
9	Międzybrodzie Bialskie	św. Maria Magdalena	1858	Międzybrodzie Bialskie	3235	ks. Jan Banaś
10	Osiek	św. Andrzej, apostoł	przed 1326	Osiek, Małec	4210	ks. Wojciech Piłala
11	Oświęcim	Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny	XI/XII wiek	Oświęcim, Babice, Broszkowice, Brzezinka, Dwory, Harmęże, Klucznikowice, Kruki, Pławy, Przecieszyn, Rajsko, Skidziń, Stare Stawy, Stawy Grojeckie, Wilczkowice, Zaborze	16550	ks. Jan Skarbek
12	Polanka Wielka	św. Mikołaj, biskup	przed 1326	Polanka Wielka	2465	ks. Stanisław Scholz
13	Porąbka	Narodzenie Najświętszej Maryi Panny	1909	Porąbka	2190	ks. Stanisław Szybowski
14	Poręba Wielka	św. Bartłomiej, apostoł	przed 1326	Poręba Wielka	922	ks. Józef Kmiecik
15	Witkowice	św. Michał Archanioł	przed 1326	Witkowice	1400	ks. Stanisław Niziołek
16	Włosienica	św. Michał Archanioł	XV wiek	Włosienica, Dwory II, Monowice	2290	ks. Józef Grudziński

Źródło: *Elenchus venerabilis cleri archidioeceseos Cracoviensis pr aanno Domini 1939*, Kraków 1939, s. 119-124

Mapa 1. Granice dekanatu oświęcimskiego w roku 1939

Źródło: P. Natanek, *Rozwój organizacji dekanalnej, parafialnej i katechetycznej w archidiecezji krakowskiej za rządów ks. kard. Karola Wojtyły (1962-1978)*, Kraków 1993

Wspólna egzystencja, kultura i zwyczaje określały jedną z najbardziej zauważalnych cech Oświęcimia¹⁷.

Atmosfera wojny, którą wyraźnie wyczuwało się już w lipcu i sierpniu 1939 roku, wywierała niezaprzeczalny wpływ na życie mieszkańców dekanatu, także księży. W kronice parafialnej w Oświęcimiu zapisano, że ks. Skarbek tuż przed wybuchem światowego konfliktu miał mieć sen, w którym do Oświęcimia przyszedł Adolf Hitler, symbolizujący zapewne wojska niemieckie. Proboszcz miał ujrzeć również samo miasto, które nie przypominało już dawnego Oświęcimia¹⁸.

Wybuch wojny wpłynął zarówno na sytuację polityczną i administracyjną kraju, jak i całego Kościoła. Dekanat został zajęty przez wojska niemieckie, a następnie wcielony do terytorium III Rzeszy (Regencja Katowicka, powiat bielski)¹⁹. W takim wypadku rozbiciu uległa także administracja archidiecezji krakowskiej. W górnośląskiej prowincji istniały dwie administracje kościelne – niemiecka

solidowanym społecznie i wyznaniowo. Postawę taką można zauważyć w pozostawionych przez niego tekstach” (T. Chrzan, *Ks. Jan Skarbek – oświęcimski duszpasterz i społecznik*, Kraków 2017, s. 55).

¹⁷ Trąba, *Kościół katolicki i życie religijne miasta w XIX i XX wieku*, s. 423.

¹⁸ Archiwum Parafii WNMP w Oświęcimiu, Księga pamiątkowa: (Liber memorabilium) parafii Oświęcim, archid. krakowskiej, s. 33-34.

¹⁹ S. Fertacz, *Czasy wojny 1939-1945*, w: *Oświęcim – miasto pogranicza*, t. 1, pod red. B. Czwojdrak, K. Miroszewskiego, P. Węcowskiego, Warszawa 2018, s. 250-251.

archidiecezja wrocławska oraz polska diecezja katowicka. Fragmenty archidiecezji krakowskiej znajdujące się poza granicami Generalnego Gubernatorstwa nie zostały podporządkowane władzom kościelnym w Katowicach²⁰. Arcybiskup Adam Sapieha mianował dla tych parafii wikariusza generalnego, którym został wadowicki dziekan ks. Leonard Prochownik²¹.

Zniszczenia obiektów kościelnych

Nieznaczne zniszczenia na terenie dekanatu nastąpiły już na początku wojny. Pierwszego września, ok. godziny 6.30, mieszkańcy usłyszeli pojedyncze strzały. Oczy większości z nich skierowane zostały na niebo, gdzie jak zapisał kronikarz salezjański, „wysoko-wysoko stalowych kilkadziesiąt ptaków przecinało powietrze”²². Naloty bombowców tylko powiększyły panikę wśród lokalnej ludności. Następnego dnia bomby spadły obok kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Oświęcimiu (il. 1). Od wstrząsu w kościele, plebanii i wikarówce wypadły

Il. 1. Oświęcim, kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, fot. APWNMPwO, Liber memorabilium, s. 3

²⁰ Fijałkowski, *Kościół na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, s. 323-325.

²¹ Ksiądz Leonard Prochownik urodził się 10 października 1883 roku w Czernichowie. Świecenia kapłańskie otrzymał 3 lipca 1910 roku z rąk kard. Jana Puzyny. Pracował jako wikariusz w Zakopanem (1910-1915), w parafii Ofiarowania NMP w Wadowicach (1915-1928). Następnie pełnił posługę penitencjarza w kościele Mariackim w Krakowie. W latach 1929-1963 był proboszczem parafii Ofiarowania NMP w Wadowicach. W czasach II wojny światowej decyzją metropolity krakowskiego abp. Adama Stefana Sapiehy został mianowany wikariuszem generalnym archidiecezji krakowskiej na III Rzeszę. Pełnił również funkcję dziekana dekanatu wadowickiego. Po wojnie publicznie sprzeciwiał się działaniom komunistycznych władz. Zmarł 23 lutego 1963 roku w Wadowicach (P. Mardyla, *Prochownik Leonard (1883-1963)*, w: *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*, t. 2, red. J. Myszor, Warszawa 2003, s. 231-234).

²² *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1926-1940*, t. 4, oprac. W.W. Żurek, Lublin 2020, s. 257.

szyby²³. W nalotach Luftwaffe został uszkodzony kościół i budynki przykościelne również na terenie Kęt. W sprawozdaniach wspomina się o wybitych szybach, osuniętych dachówkach czy naruszonej elewacji²⁴.

Zniszczenia z tego okresu są stosunkowo niewielkie, gdyż dekanat nie był terenem bezpośrednich walk. W okolicy miało miejsce tylko jedno starcie pomiędzy polskimi żołnierzami wycofującymi się z pozycji pszczyńskiej a jednostkami sztabowymi 5. Opolskiej Dywizji Pancerniej Wehrmachtu, mianowicie 4 września we wsi Rajsco pod Oświęcimiem²⁵. W analizowanych dokumentach nie widnieją również informacje o grabieżach dokonywanych przez niemieckie wojsko, co oczywiście nie wyklucza takich przypadków.

Il. 2. Monowice, kaplica św. Antoniego z Padwy, fot. S. Krzemiń, *Obiekty sakralne ziemi oświęcimskiej*, Oświęcim 2013, s. 17

W trakcie kilkuletniej niemieckiej okupacji nie został zniszczony ani nie uległ celowemu uszkodzeniu żaden rzymskokatolicki kościół. Jedynym większym obiektem, który został wyburzony, była kaplica św. Antoniego w Monowicach (il. 2)²⁶. Władze okupacyjne zmieniały przeznaczenie niektórych budynków sakralnych. W czerwcu 1940 roku taka sytuacja spotkała tzw. kaplicę barakową znajdującą się w Oświęcimi, w rejonie Zasola, którą zamieniono na magazyn. Niemcy przebudowali również kaplicę Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego w Kętach, niszcząc przy tym zupełnie charakter kaplicy²⁷.

²³ Tamże, s. 259; Archiwum Parafii WNMP w Oświęcimi, Księga pamiątkowa: (Liber memorabilium) parafii Oświęcim, archid. krakowskiej, s. 34.

²⁴ Archiwum Parafii WNMP w Oświęcimi, Księga pamiątkowa: (Liber memorabilium) parafii Oświęcim, archid. krakowskiej, s. 34; M. Chorążki, *Kęty w okresie okupacji niemieckiej*, w: *Kęty. Blaski i cienie miasta w minionych wiekach. Monografia historyczna*, t. 2, red. K. Meus, M. Tylza-Janosz, D. Żurek, Kęty 2019, s. 359.

²⁵ Więcej: M. Dziubek, *Niezlomni wrześniowych dni. Losy Batalionu Obrony Narodowej „Oświęcim”*, Oświęcim-Kraków 2019, s. 177-205.

²⁶ Po kaplicy do dnia dzisiejszego pozostał witraż św. Antoniego (zabudowany w przydrożnej kapliczce na ul. Dąbrówki) oraz obraz św. Antoniego z ołtarza głównego, który znajduje się w kościele parafialnym we Włosienicy (S. Krzemiń, *Obiekty sakralne ziemi oświęcimskiej*, Oświęcim 2013, s. 16-17).

²⁷ Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1-100/, sygn. 13/467/568, s. 1124.

Najdotkliwsze zniszczenia obiektów sakralnych przypały jednak na okres od sierpnia 1944 roku. W ramach operacji „Bitwa o chemię” rozpoczęto niszczenie strategicznego przemysłu za pomocą amerykańskich bombowców dalekiego zasięgu²⁸. Niemiecka obrona przeciwlotnicza dokonała zabezpieczenia fabryki, przez co bomby nie zawsze trafiały w wyznaczony przez aliantów cel²⁹.

Il. 3. Oświęcim, kaplica barakowa,
fot. APWNMPwO, Liber memorabilium, s. 37

W taki sposób poważnie uszkodzony został Zakład Salezjański (il. 4-5). Bomby trafiły w narożnik centralnego skrzydła i w skrzydło biegnące wzdłuż rzeki Soły, kompletnie niszcząc oba narożniki. Uszkodzenia spowodowane wstrząsem, pęknięcia murów i stropów spowodowały, że w gmachu od strony Soły do użycia pozostał jedynie parter. Wybuch bomby zniszczył znajdujące się na terenie zakładu niemieckie kino. Jak wspominali sami salezjanie:

Całe to tak mozolnie budowane przez dwa lata kino miejskie poszło w gruzy. Dosłownie nie zostało z tego nic. A kościół ocalał cudownie. Bomba spełzła się, rzecz by można, po tylnej ścianie ołtarza, na której spoczywa obraz Maryi Wspomożycielki Wiernych, a na ścianie tej nie powstało najmniejsze pęknięcie, nie posypała się nawet grudka tynku, i pajęczyny nad obrazem wysoko rozpięte wisiały nietknięte jak przedtem. Na jadalnianym strychu było złożonych kilka krzyży, dzieło naszej dawnej odlewni. Kiedy strop pod podmuchem wybuchu dzwignął się naprzód a potem opadał, jeden z krzyży zawisnął ramieniem swoim na stalowym spojeniu łuku kościelnego podziemia. Krzyż ten wiszący w powietrzu zdawał się rozpiętymi ramionami zagrażać drogę zniszczeniu i mówić: Dalej ani jedna bomba. I w rzeczy samej, następna bomba padła dopiero na wielkim rynku tuż przed kamienicą Radwańskich, demolując ją na zewnątrz i wewnątrz. A wystarczyło, żeby się samoloty spóźniły o ułamek sekundy z wyrzucaniem bomb, a z zakładu i kościoła byłby jeden stos gruzów i podruzgotanych belek. W podwórzu, bowiem zakładowe, w wał, ogród i stawek spadło sześć bomb, a za murem ogrodu, w trawniki, w brzeg, w Sołę i za Sołą uderzył następny ładunek tworząc osiem wielkich lejów³⁰.

²⁸ R. Overy, *Bombowce nad Europą 1939-1945*, Oświęcim 2017, s. 685.

²⁹ Więcej J. Wróbel, *Niemieckie ciężkie baterie przeciwlotnicze wokół Oświęcimia 1944-1945*, Warszawa 2019.

³⁰ *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1944-1945*, t. 6, oprac. W.W. Żurek, Lublin 2019, s. 89.

Widząc skutki nalotu, burmistrz miasta miał powiedzieć, że gdyby tak trafiło w kościół klasztorny, dałby całej radzie wyborowego wina, ale cieszyłby się jeszcze bardziej, gdyby bomby zmiotły kościół parafialny, który jego zdaniem był jedynie wielką przeszkodą dla ruchu kołowego w mieście, i wtedy ugościłby całą radę miejską najlepszą wódką³¹. W trakcie nalotów uszkodzony został także klasztor Serafitek w Oświęcimiu. Zdemolowana została sala teatralna, ochronka oraz sąsiednie kamienice. Jedna z bomb wpadła przez dach domu, zerwała schody i zatrzymała się w piwnicy, nie eksplodując³². Szyby z wszystkich okien wypadły w budynkach gospodarczych w parafii w Porębie Wielkiej, leżącej ok. 8 km od Oświęcimia, gdzie bomba spadła za plebańską stodołę³³.

Il. 4-5. Oświęcim, Zniszczone skrzydło Zakładu Salezjańskiego, fot. ze zbiorów M. Ganobisa

W styczniu 1945 roku na tereny dekanatu dotarł front, a wraz z nim kolejne zniszczenia. Szkody wyrządzały wycofujące się oddziały niemieckie, jak również nacierające siły radzieckie. W wyniku walk uszkodzone zostały ściany i wieże kościelne w Kobiernicach i Bielanach. W Kobiernicach zdemolowany został dach wieży (jedna ściana wieży w górnej części wraz z oknem). Ostrzał potłukł dachówkę, odsłaniając sklepie-

nie kościelne. Pociski zniszczyły również bramę przykościelną. Kościół parafialny w Bielanach, jak wspominał proboszcz, nie uległ poważniejszym uszkodzeniom. Od granatów i lekkich pocisków ucierpieć miały zewnętrzne ściany kościoła.

³¹ Tamże, s. 101.

³² Tamże, s. 89-90; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim /241-495/, sygn. 13/467/584, k. 1011-1013.

³³ APPW, Co zrobiono w plebanii i gospodarstwie własnym kosztem, k. 1; Relacja Franciszki Bielarczyk z dnia 10 października 2018 r., zbiory autora.

Pozrywane zostały rynny, a kilkanaście szyb w kościele, jak i na wieży zostało wybitych³⁴.

Sowiecki ostrzał artyleryjski poważnie uszkodził zabytkowy kościół i plebanię w Jawiszowicach (il. 6). Od pocisków zniszczona została drewniana wieża, okuta blachą, zakończona kopułą i krzyżem żelaznym, a z nią mały dzwon sprawiony w 1919 roku. Razem z wieżą zniszczony został odgromnik. Uszkodzona została również mała wieża wraz z sygnaturką oraz gont. Podmuchał wybił wszystkie szyby³⁵.

Il. 6. Jawiszowice, Poważnie uszkodzony kościół w czasie działań wojennych, fot. AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, fot. 8

W wyniku działań wojennych w kościele w Międzybrodziu Bialskim wybitych zostało pięć okien witrażowych, trzy okna szklane duże oraz pięć okien szklanych mniejszych³⁶. Niemcy, opuszczając Kęty, zburzyli bramę franciszkańskiego schroniska sierot, uszkodzili ogrodzenia parkowe, a od wstrząsu wyleciały szyby w czterech oknach³⁷.

³⁴ AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, k. 7, 43.

³⁵ AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, k. 35.

³⁶ AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, k. 59.

³⁷ Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1-100/, sygn. 13/467/568, k. 214-218.

Opisane powyżej straty w budownictwie sakralnym potwierdzają zachowane sprawozdania oraz kwestionariusze, z których wyłania się realny obraz zniszczeń. Informacje o nich zostały zebrane w poniższym zestawieniu (tab. 2).

Tabela 2. Zniszczenia świątyń i budynków parafialnych dekanatu oświęcimskiego po II wojnie światowej

Parafia, filia, kaplica, klasztor	Stan w 1945 roku według sprawozdań	Stopień uszkodzenia/ zniszczenia
Bielany	Kościół parafialny w Bielanach nie uległ poważniejszemu uszkodzeniu. Uszkodzone zostały tylko zewnętrzne ściany od granatów i lekkich pocisków (wieża i ściana zewnętrzna za wielkim ołtarzem), pozrywane rynny na wieży, uszkodzony witraż. Od pocisków kilkanaście szyb wybitych tak w kościele, jak i na wieży	Lekko uszkodzony
Bulowice	Kościół nie został uszkodzony	Brak szkód
Jawiszowice	Kościół parafialny drewniany, zabytkowy został mocno uszkodzony. Na zewnątrz od pocisków zniszczona drewniana wieża, okuta blachą, zakończona kopułą i krzyżem żelaznym, a z nią mały dzwon sprawiony w 1919 roku. Razem z wieżą zniszczony zupełnie odgromnik i mała wieża podobna do dużej wraz z sygnaturką. Wiązania dachowe (krokwie, deski, [- - -]) oraz blacha na kościele [zniszczone]. Gonty na pozostałych częściach kościoła podziurawione. Wszystkie szyby wybite. Dwa witraże i cztery kapliczki zniszczone. Uszkodzony posąg Serca Pana Jezusa oraz parkan kościelny. Wewnątrz: sufit podbity deskami, a w 1913 roku malowany spadł na posadzkę, a swoim ciężarem zniszczył trzy pająki: jeden mosiężny, a dwa zabytkowe, artystyczne, pozłacane, jak również ozdoby na ołtarzach. Ołtarze poniszczone od odłamków, jak też ściany kościoła, posadzka, ławki, chorągwie i obrazy	Mocno uszkodzony
Kobiernice	Zdemolowany został dach wieży, jedna ściana wieży w górnej części wraz z oknem. Pokrycie dachu kościelnego zostało w większej części zgruchotane, odsłonięte zostało przez to sklepienie kościelne. Brama kościelna zniszczona przez pocisk	Lekko uszkodzony
Międybrodzie Bialskie	W kościele wybitych pięć okien witrażowych, trzy okna szklane duże oraz pięć okien szklanych mniejszych. Na plebani uszkodzono pięć pokoi mieszkalnych oraz siedem okien podwójnych, dach i ogrodzenie żelazne (siatkowe) o długości 30 m	Lekko uszkodzony

Osiek	Stary kościół zabytkowy: lekko uszkodzony. Nowy kościół: brak zniszczeń	Lekko uszkodzony
Oświęcim, par. Wniebowzięcia NMP	We wrześniu 1939 roku uszkodzony przez bomby. Zburzono mur od strony północnej kościoła i zabrano żelazny płot i trzy bramy żelazne. Zburzono mur naokoło kościoła i trzy stare bramy z XV wieku. Zabrano cmentarz kościelny, robiąc z niego plac otwarty, a od strony południowej kościół, tuż koło murów, poprowadzono szosę	Lekko uszkodzony
Czaniec	Kościół nie został uszkodzony	Brak szkód
Włosienica	Kościół nie został uszkodzony	Brak szkód
Polanka Wielka	Kościół nie został uszkodzony	Brak szkód
Witkowice	Kościół nie został uszkodzony	Brak szkód
Poręba Wielka	Kościół nie został uszkodzony	Brak szkód
Grojec	Kościół nie został uszkodzony	Brak szkód
Brzeszcze	Z powodu wydobywania węgla pod kościołem zaczęły pękać mury	Lekko uszkodzony
Kęty	W kaplicy św. Jana Kantego szyby wypadły. W kościele parafialnym częściowo okna i szyby zostały uszkodzone	Lekko uszkodzony
Porąbka	12 szyb w oknach kościelnych rozbitych od wybuchu. Frontowe drzwi kościelne podziurawione od kul	Lekko uszkodzony
Bulowice, Zgromadzenie Braci Albertynów	Okupanci, wywiozłszy braci na roboty do Niemiec, zajęli klasztor dla młodzieży hitlerowskiej	Lekko uszkodzony
Oświęcim, Zakład Salezjański im. Księdza Bosko	Zajęto gmachy we wrześniu 1939 roku, wyniesiono urządzenia i dwukrotnie zbombardowano zakład	Mocno uszkodzony
Oświęcim, Zgromadzenie Córek Matki Bożej Bolesnej	Od 1939 do 1944 roku część zakładu zajęta przez Niemców i część zbombardowana	Lekko uszkodzony
Kęty, Klasztor Sióstr Franciszekanek Najświętszego Sakramentu	Wskutek działań wojennych szyby [rozbite], zniszczone dachy, wyłom w murze	Lekko uszkodzony
Kęty, Zgromadzenie Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego	W 1942 roku zabrano cały klasztor z urządzeniem całkowitym na 60 osób i kaplicą. Dach domu zniszczony od pocisków. Pocisk wyrwał narożnik domu, uszkadzając mur z zewnątrz i wewnątrz budynku. Ramy okienne połamane, szyby powybijane	Lekko uszkodzony

Polanka Wielka, Zgromadzenie Sióstr Karmelitanek Dzieciątka Jezus	Brak danych	Brak danych
--	-------------	-------------

Źródło: AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r.; AKMKr, Straty wojenne 1939-1945 (parafie Arichidiec. Krakowskiej), Odpowiedzi na polecenie Konferencji dziekańskiej z dnia 15 września 1967 r. w sprawie szkód spowodowanych okupacją niemiecką; AKMKr, Kongregacje dekanalne 1942-1945; APBB, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Osiek /294-498/, sygn. 13/467/582, k. 1853-1855; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Bielany w gminie Kęty /2-228/, sygn. 13/467/571, k. 41-48; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Dankowice w gminie Bestwina /1-208/, sygn. 13/467/538, k. 859-862; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Grojec w gminie Osiek /1-69/, sygn. 13/467/580, k. 140-143; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Polanka Wielka w gminie Osiek /1-370/, sygn. 13/467/583, k. 857-864; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Bulowice w gminie Kęty /1-434/, sygn. 13/467/572, k. 449-452; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Jawiszowice w gminie Brzeszcze /1-664/, sygn. 13/467/557, k. 396-407; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim /241-495/, sygn. 13/467/584, k. 1011-1013, 1233-1239, 1671-1675; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1-100/, sygn. 13/467/568, k. 70-73, 82-88, 131-136, 214-218, 1118-1131; Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Czaniec w gminie Porąbka, sygn. 13/899/271, k. 37-40; Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Kobiernice w gminie Porąbka, sygn. 13/899/272, k. 77-80; Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Międzybrodzie Bialskie w gminie Porąbka, sygn. 13/899/278, k. 17-20; Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Porąbka w gminie Porąbka, sygn. 13/899/281, k. 373-376

Powstałe w czasie okupacji szkody starano się w miarę wojennych możliwości usuwać na bieżąco. Tak było m.in. w Oświęcimiu, Porębie Wielkiej, Kętach czy Jawiszowicach. Jak wynika z powyższych zestawień, większość świątyń posiadała zniszczenia zewnętrzne w postaci wybitych szyb, uszkodzonego dachu czy elewacji. W poważnych przypadkach uszkodzeń doznawało także wnętrze kościoła. Remonty najdotkliwiej zniszczonych obiektów wymagały znaczących nakładów finansowych, którym miejscowa ludność nie zawsze mogła sprostać. Wpływ na zmniejszoną pomoc miał jeszcze jeden czynnik. Wojna spowodowała ogromną przemianę moralną w społeczeństwie. Jak pisał jeden z wikariuszy oświęcimskiej parafii:

(...) my jako Polacy zawadzamy. Jesteśmy traktowani jako mniejszość narodowa pozbawiona wszelkich praw, a diabeł przy tym szaleje. Wśród parafian jest silny ferment, pozostała inteligencja zmieniła w większości swe oblicze narodowe i od nas jako Polaków stroni. „Szumowina” doszła do głosu i ta zatruwa życie. Mieszkańcy dawnych baraków i miejscowi nosiwody żydowscy, jako volksdeutsche wywołują wstrząsy, a to woda na młyn roboty narodowego socjalizmu. Teraz namacalnie zrozumiałem wielką rewolucję francuską, rzeź galicyjską i prześladowania religijne, prysnął blichtr katolicyzmu u niektórych

jednostek, a przez państwo pozory zachowania konkordatu. Gdybym to przeżył, przeszedłbym dobrą szkołę³⁸.

Grabież

Świątynie katolickie w czasie wojny były notorycznie niszczone i grabione przez obu okupantów. Rabowano z nich cenniejsze sprzęty liturgiczne, takie jak kielichy, monstrancje, puszki, relikwiarze, krzyże ołtarzowe, nadto wota, szaty liturgiczne, bieliznę kościelną, a nawet świece. Niejednokrotnie demolowano też całe wnętrza. Z obiektów sakralnych zabierano dosłownie wszystko: ołtarze, konfesjonały, obrazy, rzeźby, krucyfiksy, a poza tym księgozbiory i dokumenty. Zagrabione przedmioty, często o nieocenionej wartości historycznej i artystycznej, przewożono do wyznaczonych punktów, a następnie do Berlina, skąd trafiały do różnych niemieckich instytucji. Brak sprecyzowanego planu zorganizowanej grabieży powodował okresy „dzikich rabunków” i chaosu w tej dziedzinie. Kradzieży dokonywali zarówno członkowie Gestapo, Selbstschutzu, batalionów SS, jak również żołnierze i oficerowie armii czynnej. Sytuację uspokoiły dopiero odpowiednie zarządzenia³⁹.

Grabieże i dewastacje mienia kościelnego zdarzały się również na terenie Generalnej Guberni, choć nie na tak wielką skalę, jak na ziemiach anektowanych do Rzeszy. Jak podaje Małgorzata Karkocha, podstawę „prawną” do konfiskaty majątku kościelnego na tym obszarze stworzył okupant przez następujące rozporządzenia: z 16 grudnia 1939 roku o konfiskacie dzieł sztuki, z 15 stycznia 1940 roku o zabezpieczeniu majątku państwa polskiego, z 17 sierpnia 1940 roku o traktowaniu majątków byłych obywateli państwa polskiego, z 4 sierpnia 1941 roku o rekwizycji dzwonów kościelnych. Oprócz tego w marcu 1941 roku ukazało się zarządzenie nakazujące usuwanie z kościołów tablic pamiątkowych i płaskorzeźb, które przedstawiały zasłużonych Polaków. Od 7 marca 1944 roku konieczna stała się rejestracja organów zabytkowych powstałych przed 1800 rokiem. Rozporządzenie to nie zostało przeprowadzone ze względu na krótki czas obowiązywania, jednak z pewnością miało być wstępem do kolejnej grabieży. Organem kompetentnym do administrowania zajęтым majątkiem kościelnym miał być Urząd Powierniczy w Krakowie, utworzony 15 listopada 1939 roku⁴⁰.

Jak więc wyglądały grabieże i zniszczenia ruchomych zabytków sztuki sakralnej na terenie dekanatu oświęcimskiego. Z kaplicy Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego w Kętach Niemcy zabrali zegar ścienny, ławki i klęczniki, dywany oraz chodniki, balustradę do Komunii św., obrusy, nakrywkę na ołtarz, komże i komeżki dla ministrantów, trójnożną podstawę pod figurę Matki Boskiej, figurę Pana Jezusa Zmartwychwstałego, ok. 30 kg świec i 19 butelek wina mszalnego⁴¹.

³⁸ AKMKr, Akta okupacyjne, Pismo ks. W. Będka do Księcia Metropolity A.S. Sapiehy, sygn. Ok. II A., k. 294.

³⁹ M. Karkocha, *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 14 (2015) nr 1, s. 88-89.

⁴⁰ Fijałkowski, *Kościół na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, s. 96-97.

⁴¹ Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1-100/, sygn. 13/467/568, k. 1126-1127.

Z kościołów w Oświęcimiu, Osieku, Czańcu, Porąbce oraz Włosienicy zabrano chorągwie, sztandary oraz świece. Bardzo tragiczna w konsekwencjach grabież miała miejsce w Zakładzie Salezjańskim 16 lutego 1943 roku. Tego dnia Niemcy z rozkazu burmistrza zabrali krzesła (122 sztuki) z chóru kościelnego. Pracownica Zakładu, Zofia Korycińska⁴², usiłowała zapobiec grabieży krzesel parafialnych, wyrażając się niewłaściwie na temat Niemców. Rozgoryczona całą sytuacją, miała robić rachunek sumienia jednemu z policjantów, przypominając, „(...) że to kościół, że nie wypada kraść, bo to grzech ciężki, jeśli każde złodziejstwo grzechem, to złodziejstwo w kościele jest świętokradztwem”⁴³. Następnego dnia burmistrz nakazał ją aresztować. W transporcie zbiorowym przewieziona została do pobliskiego niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz, zarejestrowana w obozowej ewidencji jako więźniarka nr 39521. Zmarła tam 16 października 1943 roku⁴⁴.

W czasie ofensywy styczniowej 1945 roku nagminnie grabili żołnierze armii radzieckiej, którym pomagali sami parafianie. Ksiądz Stanisław Rokita, naoczny świadek tych bolesnych wydarzeń, z pewnym rozczarowaniem w kronice Zakładu Salezjańskiego wspominał, że w pierwszy dzień wolności (27 stycznia 1945), mimo że Oświęcim był jeszcze ostrzeliwany przez artylerię, niektórzy mieszkańcy miasta rozbijali i rabowali nie tylko sklepy, ale również Zakład Salezjański, w którym mieścił się miejski szpital. Salezjanie przebywający w Zakładzie nie mogli nic uratować, gdyż wszystkie drzwi zostały rozbite, a w zamkniętych pomieszczeniach dewastujący wyważali drzwi siłą i zabierali z nich znajdujące się tam rzeczy⁴⁵. W kościele w Polance Wielkiej rozbito skarbony i zabrano z niego dwa obrusy i jedno nakrycie ołtarza⁴⁶. Z kościoła w Kobiernicach zniknęła część bielizny kościelnej i kilkanaście kilogramów świec⁴⁷. W czasie zdobycia Dankowic przez Armię Czerwoną zniszczono prawie wszystkie paramenty kościelne⁴⁸.

Ogromne straty poniosła parafia w Jawiszowicach, gdzie od uderzenia pocisku sufit podbity deskami spadł na posadzkę, a swoim ciężarem zniszczył trzy pająki: jeden mosiężny, dwa zabytkowe pozłacane, jak również ozdoby na ołtarzach. Ołtarze, ściany, posadzkę, ławki, chorągwie i obrazy zostały uszkodzone przez odłamki⁴⁹.

⁴² Zofia Korycińska (1878-1943) – pracownica (służąca) w Zakładzie Salezjańskim. Urodziła się w Łękach koło Kęt, parafia Bielany. Została aresztowana 16 października 1943 roku w Zakładzie Salezjańskim. Zginęła w obozie koncentracyjnym w październiku 1943 roku. Według wystawionego aktu zgonu nr 30463/1943, potwierdzonego przez lekarza obozowego, zmarła o godz. 7.30 na zapalenie nerek (*Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1926-1940*, t. 4, s. 268).

⁴³ *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1944-1945*, t. 6, s. 36.

⁴⁴ *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1940-1943*, t. 5, oprac. W.W. Żurek, Lublin 2018, s. 139.

⁴⁵ J. Krawiec, *Działalność religijno-patriotyczna salezjanów w Oświęcimiu*, Kraków 2006, s. 197-198.

⁴⁶ AKMKr, Kongregacje dekanalne 1943-1945, Pismo ks. S. Scholza z dnia 20.02.1945 r., npg.

⁴⁷ Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Kobiernice w gminie Porąbka, sygn. 13/899/272, k. 77-80.

⁴⁸ AKMKr, Straty wojenne 1939-1945 (parafie Arichidiec. Krakowskiej), Odpowiedzi na polecenie Konferencji diekańskiej z dnia 15 września 1967 r. w sprawie szkód spowodowanych okupacją niemiecką, npg.

⁴⁹ AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, k. 35.

W starym kościele w Osieku został znacznie uszkodzony ołtarz boczny z 1611 roku. Nadstawa ołtarza św. Karola i trzy ramy obrazów, które były przechowane w zakrystii starego kościoła, zostały spalone. Znaczej dewastacji uległa nakrywa zabytkowej chrzcielnicy, a kilka starych ławek zostało doszczętnie połamanych⁵⁰.

Zabudowania kościelne

Największe straty w budynkach kościelnych, podobnie jak w przypadku świątyń, poniosły parafie, które doświadczyły skutków alianckich nalotów lub ostrzału sowieckiej artylerii. Ogromne szkody poniosła filia we Włosienicy. Z zestawienia strat wynika, że doszczętnie spalone zostały: spichlerz, dwie stodoły oraz chlewnia. Dom mieszkalny został zniszczony częściowo⁵¹. W Jawiszowicach budynek plebanii z 1938 roku po ostrzale został cały zdemolowany. Pociski zniszczyły również budynek gospodarczy, gdzie uszkodzona została instalacja elektryczna, wiązania dachowe, okna i drzwi. Stodoła z powodu braku przydziału materiałów na remont zawaliła się w 1942 roku, a nowej zabroniono stawiać, uzależniając budowę od podpisania listy narodowościowej. Materiał z rozebranej stodoły zarekwirował okupant na użytek wojska⁵².

Na obszarze pozostałych parafii zniszczenia były znacznie mniejsze lub zupełnie niewielkie. Uszkodzone zostały dachy i okna na plebanii w Międzybrodziu Bialskim, Bielanach i Porębie Wielkiej. W Kobiernicach na plebanii uszkodzonych zostało pięć pokoi mieszkalnych, siedem okien podwójnych, dach i ogrodzenie o długości 30 m. W Oświęcimiu władze niemieckie zburzyły starą wikarówkę wraz z ogrodem. Na plebanii i wikarówce powybijano okna, przewrócono piec, zburzono kuchnię porcelanową, zniszczono urządzenia wodociągowe i ustępowe⁵³.

Zachowane materiały archiwalne wskazują, że duże zniszczenia poniosły na omawianym obszarze zgromadzenia zakonne. Siostry serafitki wskazywały, że w ich klasztorze z 69 izb aż 10 zostało zniszczonych. W Zakładzie Salezjańskim 64 pomieszczenia zostały zniszczone lub znacząco uszkodzone, w tym pracownia fizyczna, geologiczna, biologiczna i zbiorów. W kwestionariuszu strat salezianie wskazywali, że Zakład został zniszczony w 60%, a zabudowania gospodarcze w 70%. Jeśli chodzi o nieruchomości Sióstr Franciszkanek Najświętszego Sakramentu w Kętach, to całkowitemu zniszczeniu uległa stajnia. Wskutek bombardowania uszkodzone zostało także murowane ogrodzenie. Zgromadzenie Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego w Kętach straciło ogród i pola przed klasztorem. Ogród przeorano i zapuszczono chwastami, wycięto drzewa parkowe i owocowe, krzewy oraz kwiaty. Zabrano ławki i usunięto grootę z figurą Matki Bożej. Uszkodzono także kanalizację i zanieczyszczono kanały, które w czasie deszczu przestały odprowadzać wodę, powodując zamakanie murów. Popsuto piec, wyrывая drzwi i zapychając przewody. Ściany i podłogi we wszystkich pokojach zostały zniszczone. Najmniej informacji posiadamy na temat Zgromadzenia Sióstr Karmelitanek Dzieciątka Jezus w Polance Wielkiej. Zgodnie z informacjami znajdującymi

⁵⁰ AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, k. 77.

⁵¹ AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, k. 78.

⁵² AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, k. 35.

⁵³ AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, k. 7, 35, 43, 59, 78-79.

się w kronice parafii Polanka Wielka, władze niemieckie nie wysiedliły ani nie zabrały majątku zgromadzenia. Brak represji spowodował powstanie plotek wśród mieszkańców, jakoby siostry miały podpisać volkslistę, co z w rzeczywistości nie miało miejsca⁵⁴.

Należy zauważyć, że podobnie jak w przypadku świątyni, Niemcy zmieniali przeznaczenie wielu gmachów kościelnych. W Oświęcimiu budynek plebanii zabrano gestapo, a następnie zajęła go Milicja Obywatelska. Przejęta została także część klasztoru Serafitek. Szpitale utworzono w części Zakładu Salezjańskiego w Oświęcimiu i w budynkach klasztoru Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego w Kętach. W Bulowicach okupanci po wywiezieniu braci na roboty do Niemiec zajęli klasztor dla młodzieży niemieckiej⁵⁵.

Księgi parafialne i biblioteki

Zniszczenia plebanii obejmowały również ich wyposażenie. Dotyczyło to przedmiotów codziennego użytku, mebli, narzędzi, ale także akt stanu cywilnego, księgowości parafialnej czy bibliotek. Różnego rodzaju księgi były niszczone i grabione przez przechodzące wojska, ale padały też one łupem tzw. nieznanym rabusiów.

W Dankowicach zaginął trzeci tom nowej księgi urodzonych z rocznikami 1943 i 1944. Z piątego tomu urodzonych wydarto roczniki 1839 i 1840. Zaginęła księga zapowiedzi. W parafii w Witkowicach spalone zostały księgi metrykalne (*natorum*) od 1917 aż do 1925 roku. W czanieckim archiwum parafialnym brakowało księgi wizyt dziekańskich, księgi członków apostołstwa modlitwy i księgi *natorum et baptisatorum*. W dokumentacji gminy Czaniec wyrwano okładki i kilka kartek z roku 1910, od miesiąca października włącznie do końca lutego 1911 roku⁵⁶.

Na podstawie dostępnych danych można stwierdzić, że zniszczone lub zrabowane zostały trzy biblioteki zakonne. Straty w bibliotece salezjańskiej wyniosły ponad 11 000 tomów. Siostry zmartwychwstanki z Kęt utraciły 2000 egzemplarzy. W Bulowicach w 1940 roku Niemcy zamknęli i opieczetowali bibliotekę, by w 1941 roku wywieźć księgozbiór autem ciężarowym⁵⁷.

⁵⁴ *Historia powstania kościoła na Górnej Wsi w Polance Wielkiej*, <https://polankagorna.diecezjabielsko.pl/historia/> (dostęp: 26.08.2023).

⁵⁵ Opisane powyżej formy represji stosowanych przez władze niemieckie spowodowane były sprzeciwem wspólnot na podpisanie volkslisty (Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim /241-495/, sygn. 13/467/584, k. 1011-1013, 1233-1239, 1671-1675; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1-100/, sygn. 13/467/568, k. 70-73, 82-88, 131-136, 214-218, 1118-1131).

⁵⁶ AKMKr, Kongregacje dekanalne 1942-1945, List ks. W. Pitali z dnia 13 lutego 1945 r., npg; AKMKr, Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r., t. 1, k. 176, 233.

⁵⁷ APBB, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim /241-495/, sygn. 13/467/584, k. 1671-1675; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1-100/, sygn. 13/467/568, k. 70-73, 82-88.

Dzwony kościelne

Podobnie jak w czasie Wielkiej Wojny przeprowadzono rekwizycję dzwonów, również III Rzesza postanowiła powtórzyć ten zabieg na potrzeby przemysłu zbrojeniowego. Co prawda zagadnienie strat doznanych przez dekanat oświęcimski w tym zakresie wymaga osobnego omówienia, jednak warto ukazać pewien zarys tej problematyki.

W sierpniu 1941 roku do duchowieństwa metropolii warszawskiej i krakowskiej wystosowano zarządzenie o rekwizycji dzwonów sakralnych. Rozporządzenie to obowiązywało wszystkie parafie, a zwolnienie miało dotyczyć jedynie dzwonów o wyjątkowej wartości historycznej czy artystycznej. Warto zwrócić uwagę na to, że złożenie wniosku nie zwalniało z obowiązku dostawy. Termin zdawania dzwonów wyznaczono na dzień 1 września 1941 roku. Apelacje w sprawie dzwonów zabytkowych, poparte stosownymi dokumentami, można zaś było składać do 15 sierpnia. Koszty zdjęcia i ich odstawienia miały refundować władze po przedłożeniu rachunków. Parafie mogły też ubiegać się o wynagrodzenie za wartość metalu z oddawanych dzwonów⁵⁸.

Jak łatwo można się domyślić, zarządzenie o konfiskacie dzwonów wywołało zaniepokojenie wśród sporej części duchowieństwa, które poczęło naciskać na kurie biskupią, by ta interweniowała u władz niemieckich. Księża wskazywali przy tym na kilka istotnych okoliczności: zbyt krótki termin składania podań o ewentualne zwolnienie od rekwizycji, niedający możliwości zebrania potrzebnych materiałów, jak również brak odpowiednich środków technicznych i siły roboczej potrzebnej do wymontowania dzwonów. Brakowało też środków komunikacyjnych, które umożliwiłyby transport zdemontowanych instrumentów do wyznaczonych punktów⁵⁹.

W związku z powyższymi uwagami w okólniku z 18 sierpnia 1941 roku podano informacje uzupełniające w przedmiocie rekwizycji dzwonów kościelnych. Ustalono, że mogą one być dostarczane jednak do 10 września. Władze niemieckie nadal domagały się wymontowania i dostarczenia dzwonów na miejsce przeznaczenia. Gdyby warunki lokalne z jakichkolwiek innych względów wymagały interwencji specjalnej, należało zwrócić się bezpośrednio do starosty powiatowego, który zleci demontaż wyspecjalizowanej ekipie. Parafie, które złożyły odwołanie w sprawie dzwonów o niezwyklej wartości historyczno-artystycznej, miały oczekiwać na decyzję kwalifikacyjną do 10 września. Jeśli do tego terminu nie otrzymałyby odpowiedzi, zobowiązane były dzwony te również odstawić⁶⁰.

Metropolita krakowski abp Adam Stefan Sapieha, jak również administrator warszawski abp Stanisław Gall zabiegali u władz okupacyjnych w Krakowie o pozostawienie w każdym kościele, poza zabytkowymi, po jednym dzwonie dla celów liturgicznych, wskazując przy tym na trudności związane ze zdejmowaniem i dowozem dzwonów. W wyniku tych działań rząd Generalnej Guberni pismem z dnia 28 sierpnia powiadomił metropolitę krakowskiego, że „gminy kościelne” niedysponujące odpowiednimi środkami technicznymi i personelem mają prawo

⁵⁸ Fijałkowski, *Kościół na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, s. 97.

⁵⁹ Tamże, s. 97-98; Karkocha, *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej*, s. 95-96.

⁶⁰ Dreścik, *Dzwony utracone*, s. 4-5.

zwracać się do właściwych starostów powiatowych bądź miejskich o pomoc. Gdyby wymontowanie większych dzwonów łączyło się z uszkodzeniem wieży lub budynku kościelnego, władze zgadzają się na rozbicie takowych i odstawienie w kawałkach. Wcześniej jednak należy o tym fakcie zawiadomić odpowiednich starostów. Prośba o pozostawienie choćby jednego dzwonu kościelnego w każdej parafii został odrzucona⁶¹.

Niemcy akcję rekwirowania dzwonów z kościołów dekanatu oświęcimskiego rozpoczęli na początku lutego 1942 roku. Pierwsze zarekwirowane zostały dzwony w Oświęcimiu (parafia i kościół salezjański), następnie łupem okupanta padły dzwony w parafiach sąsiednich (il. 7-8). Na podstawie zachowanych materiałów można stwierdzić, że w latach 1942-1943 Niemcy zarekwirowali 47 dzwonów i sygnaturek kościelnych z 16 jednostek parafialnych i 3 klasztorów (tab. 3).

Il. 7-8. Oświęcim, Rekwirowanie dzwonów z kościoła Wniebowzięcia NMP, fot. ze zbiorów M. Ganobisa

⁶¹ Tamże; AKMKr, Rekwizycja dzwonów na cele wojenne. Korespondencja z okupantem (1941), k. 13, 47; Karkocha, *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej*, s. 96-97.

Tabela 3. Wykaz dzwonów kościelnych zarekwirowanych przez okupacyjne władze niemieckie z terenu dekanatu oświęcimskiego

L.p.	Parafia/klasztor	Straty w dzwonach
1	Bielany	3
2	Brzeszcze	2
3	Bulowice	2
4	Czaniec	3
5	Grojec	2
6	Jawiszowice	2
7	Kęty	3
8	Kęty – Klasztor Sióstr Franciszkanek Najświętszego Sakramentu	1
9	Kęty – Klasztor OO. Reformatów	1
10	Kobiernice	4
11	Międzybrodzie Bialskie	3
12	Oświęcim	3
13	Oświęcim – Zakład Salezjański	3
14	Polanka Wielka	2
15	Poręba Wielka	2
16	Osiek	3
17	Porąbka	3
18	Witkowice	2
19	Włosienica	3
Suma:		47

Źródło: AKMKr, Kancelaria, Straty wojenne 1939-1945 (parafie Archidiec. Krakowskiej) [uzupełnienie], Pismo dziekana oświęcimskiego z dnia 11 XII 1967 r. dot. wykazu szkód wyrządzonych przez okupację niemiecką 1939-1945 r. w dekanacie oświęcimskim, npg; APBB, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1-100/, sygn. 13/467/568, k. 88

Łupem władz okupacyjnych padło m.in. siedem zabytkowych dzwonów, odlanych przed 1900 rokiem. Odlane w wieku XVI-XIX instrumenty ozdobione były pamiątkowymi inskrypcjami w języku łacińskim⁶².

Zakończenie

W czasie II wojny światowej na terenie dekanatu oświęcimskiego Kościół katolicki poniósł znaczne straty w zakresie budynków sakralnych i gospodarczych, ich wyposażenia, środków kultu, księgowości parafialnej, zasobów bibliotek oraz cmentarzy. Straty te spowodowane były zarówno samymi działaniami wojennymi, jak i rabunkową polityką prowadzoną przez niemieckiego okupanta. Najbardziej

⁶² *Straty wojenne*, s. 63, 76-77, 93-94, 123, 155-158, 227, 269-271, 275, 370.

ucierpiały parafie, gdzie od stycznia do połowy lutego 1945 roku toczyły się walki frontowe. Na tych obszarach poważnie uszkodzane były niemal całe wioski wraz z ich zabudowaniami mieszkalno-gospodarczymi, świątyniami, plebaniami i innymi budynkami kościelnymi. Na podstawie dostępnych materiałów można stwierdzić, że dwa obiekty kultu zostały mocno uszkodzone, nieco ponad jedenaście poniosło pewne szkody, a osiem nie zostało uszkodzonych. Należy jednak pamiętać, że dane te są niepełne. Zniszczenia kościołów obejmowały także ich wyposażenie. W wielu parafiach przepadły szaty i księgi liturgiczne, paramenty, wyposażenie kościelne, wota, a nawet dokumentacja parafialna. Dewastacja świątyn i grabież katolickich dóbr kultury stanowiła integralny aspekt walki hitlerowców z polską kulturą.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMKr)
Akta okupacyjne – OK II A.
Kongregacje dekanalne 1942-1945.
Rekwizycja dzwonów na cele wojenne. Korespondencja z okupantem (1941).
Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 r.
Straty wojenne 1939-1945 (parafie Arichidiec. Krakowskiej). Odpowiedzi na polecenie Konferencji diekańskiej z dnia 15 września 1967 r. w sprawie szkód spowodowanych okupacją niemiecką.
- Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Bielsku-Białej (APB)
Zespół: Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód ks. Józefa Kmiecika – 13/467/596.
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Osiek – 13/467/582.
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Bielany w gminie Kęty – 13/467/571.
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Dankowice w gminie Bełżan – 13/467/538.
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Grojec w gminie Osiek – 13/467/580.
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Polanka Wielka w gminie Osiek – 13/467/583.
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Bulowice w gminie Kęty – 13/467/572.
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Jawiszowice w gminie Brzeszcze – 13/467/557.
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim – 13/467/584.
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty – 13/467/568.
Zespół: Starostwo Powiatowe w Żywcu
Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Czaniec w gminie Porąbka – 13/899/271.

Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Kobiernice w gminie Porąbka – 13/899/272.

Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Międzybrodzie Bialskie w gminie Porąbka – 13/899/278.

Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Porąbka w gminie Porąbka – 13/899/281.

Archiwum Parafii Bielany

Liber Memorabilium, 1938-1949, bez sygn.

Archiwum Parafii Poręba Wielka (APPW)

Dokument potwierdzający lokalizację dzwonu z 3 maja 2010 r., bez sygn.

Liber Memorabilium, 1938-1949, bez sygn.

Relacja pisemna ks. J. Kmiecika dotycząca okresu 1939-1945, bez sygn.

Archiwum Parafii Wniebowzięcia NMP w Oświęcimiu

Księga pamiątkowa: (Liber memorabilium) parafii Oświęcim, archid. krakowskiej

Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej

Akta parafii Poręba Wielka, APA 147.

Akta parafii Grojec, APA 71.

Zbiory prywatne Łukasza Szymańskiego.

Zbiory prywatne Marcina Dziubka.

Zbiory prywatne Mirosława Ganobisa.

Zbiory prywatne Stanisława Krzemienia.

Zbiory prywatne Tadeusza Firczyka.

Źródła drukowane

Elenchus venerabilis cleri archidioeceseos Cracoviensis pro anno Domini 1939, Kraków 1939, s. 119-124.

Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1940-1943, t. 4-6, oprac. W. Żurek, Lublin 2018-2020.

Opracowania

Chorążki Marcin, *Kęty w okresie okupacji niemieckiej*, w: *Kęty. Blaski i cienie miasta w minionych wiekach. Monografia historyczna*, t. 2, red. K. Meus, M. Tylza-Janosz, D. Żurek, Kęty 2019, s. 356-422.

Chrzan Tomasz, *Ks. Jan Skarbek – oświęcimski duszpasterz i społecznik*, Kraków 2017.

Dreścik Jan Jakub, *Dzwony utracone. Wykonawcy i warsztaty*, „Cenne, Bezcenne, Utraczone”, 4 (1999) s. 4-6.

Dziubek Marcin, *Niezlomni wrześniowych dni. Losy Batalionu Obrony Narodowej „Oświęcim”*, Oświęcim-Kraków 2019.

Dziubek Marcin, *Niezlomni z oddziału „Sosienki”*. Armia Krajowa wokół KL Auschwitz, Oświęcim 2016.

- Fertacz Sylwester, *Czasy wojny 1939-1945*, w: *Oświęcim – miasto pogranicza*, t. 1, pod red. B. Czwojdrak, K. Miroszewskiego, P. Węcowskiego, Warszawa 2018, s. 247-269.
- Fijałowski Zenon, *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983.
- Jaworski Czesław Wincenty, *Wspomnienia z Oświęcimia*, Warszawa 1962.
- Karkocha Małgorzata, *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 14 (2015) nr 1, s. 79-105.
- Krawiec Jan, *Działalność religijno-patriotyczna salezjanów w Oświęcimiu*, Kraków 2006.
- Krzemień Stanisław, *Obiekty sakralne ziemi oświęcimskiej*, Oświęcim 2013.
- Mardyla Przemysław, *Prochownik Leonard (1883-1963)*, w: *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*, t. 2, red. J. Myszor, Warszawa 2003, s. 231-234.
- Oświęcim w pierwszym dniu wojny. Spotkanie pokoleń*, red. L. Schuster, Oświęcim 1999.
- Overy Richard, *Bombowce nad Europą 1939-1945*, Oświęcim 2017.
- Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939-1945 w granicach Polski po 1945*, t. I, *Województwo krakowskie i rzeszowskie*, oprac. J. Gołos, A. Kasprzak-Miller, Poznań 2000.
- Szyndler Artur, *Oszpicin. Oświęcimscy Żydzi na przestrzeni wieków*, w: *Oświęcim – miasto pogranicza*, t. 2, pod red. B. Czwojdrak, K. Miroszewskiego, P. Węcowskiego, Warszawa 2018, s. 306-339.
- Trąba Mariusz, *Kościół katolicki i życie religijne miasta w XIX i XX wieku*, w: *Oświęcim – miasto pogranicza*, t. 2, pod red. B. Czwojdrak, K. Miroszewskiego, P. Węcowskiego, Warszawa 2018, s. 421-466.

Netografia

- Historia powstania kościoła na Górnej Wsi w Polance Wielkiej*, <https://polankagorna.diecezjabielsko.pl/historia/> (dostęp: 26.08.2023).